

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК: 323.15 (438) «20»

Наталія Шипка

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН СУЧАСНОЇ ПОЛЬЩІ

© Шипка Н., 2014

Виокремлено та проаналізовано чинники формування етнонаціональної ідентичності представників національних та етнічних меншин в Республіці Польща, а також запропоновано способи покращення етнополітичної ситуації у польському суспільстві та заходи на підтримку позитивної ідентичності меншин. Встановлено, що попри існування стійких історичних упереджень та стереотипів як нового, так і старого гатунку, серед більшості та меншості в польському суспільстві спостерігається покращення суспільно-політичного клімату для розвитку меншин та підвищується рівень етнонаціональної ідентичності національних та етнічних меншин Польщі.

Ключові слова: етнонаціональна ідентичність, національні та етнічні меншини Республіки Польща, фактори формування ідентичності.

Natalija Shypka

THE FEATURES OF FORMATION OF THE ETHNO-NATIONAL IDENTITY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN MODERN POLAND

© Shypka Natalija, 2014

The factors in forming the ethno-national identity of the representatives of national and ethnic minorities in the Republic of Poland have been outlined and analyzed. Besides, the ways to improve the ethno-political situation in the Polish society and how to maintain a positive identity of minorities have been suggested. The issue under research is based on the digital material of the National census of Poland in 2002, 2011 and all sorts of public opinion polls, that in the most accurate way reflect the state of current ethnic, national, linguistic and cultural self-determination of Polish citizens.

It has been concluded that the formation of ethno-national identity of minorities in Poland is most influenced by factors such as mono-ethnic Polish environment, the negative historical experience of state control over minority activities, remote attitude of Polish society to non-Polish population, negative historical prejudices and stereotypes; the democratization of public policy in national and ethnic minorities; imperfect implementation of legislation relating to the protection of the rights and freedoms of national and ethnic minorities, low level of knowledge of Polish society about national and ethnic minorities, especially their culture and

customs, social and economic situation of homeland minorities abroad, the social and political situation in Poland.

It was established that, despite the existence of stable historical prejudices and stereotypes of both new and old brand among majority and minority in Polish society, there is improvement of social and political climate for the development of minorities as well as increase in the level of ethno-national identity of national and ethnic minorities in Poland.

Key words: ethno-national identity, national and ethnic minorities of the Republic of Poland, factors of forming identity.

Глобалізаційні процеси, соціокультурні трансформації у сучасному суспільстві загострили багато проблем, пов'язаних із збереженням національної та етнічної ідентичності. Потужні інтегративні явища і тенденції до уніфікації доповнюються бажанням особистості знайти, зберегти та продемонструвати власну ідентичність.

Після розпаду соціалістичного табору проблеми формування національної та етнічної ідентичності стали актуальними для всіх народів країн Центрально-Східної Європи, зокрема і для Польщі. Тому важливо проаналізувати особливості формування етнонаціональної ідентичності національних та етнічних меншин в Польщі, що безпосереднім чином впливають на етнонаціональну структуру польського суспільства та польську державну етнополітику.

Відомий український етнополітолог М. Обушний визначає «етнонаціональну ідентичність» як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених етнічних і національних ідентифікаційних чинників, які, з одного боку, є підставою для зарахування окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а, з іншого, їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільностей. Формування етнонаціональної ідентичності – складний процес, який є результатом як особистісної, так і колективної самоідентифікації людини. У ньому тісно переплетені і взаємодіють як етнічні, так і національні чинники, котрі притаманні мешканцям всієї держави незалежно від їх етнічного походження [2, С. 1].

Проблематика, що досліджується, відображена у польських наукових розробках З. Курча, Г. Халупчака і Т. Броварка, С. Дудри і Б. Нітшке, М. Барвінського, Л. Ніяковського та ін. Окремі аспекти заявленої теми становили науковий інтерес вчених М. Гетьманчука, Н. Сидорика, І. Цепенди; В. Кирилича. Важливо зауважити, що в українських політичних дослідженнях науковці зосереджувались переважно на становищі української національної меншини в Польщі, тоді як особливості етнічної структури польського суспільства здебільшого залишались поза їхньою увагою. Водночас проблема етнонаціональної ідентифікації національних та етнічних меншин Польщі ще не була предметом дослідження українських науковців.

Мета роботи – виокремити, систематизувати та проаналізувати чинники формування етнонаціональної ідентичності представників національних та етнічних меншин в РП, а також запропонувати способи підтримання позитивної ідентичності меншин у Польщі.

Друга світова війна, переселення, виселення та міграції змінили суспільне обличчя Польщі з багатонаціональної держави, де національні та етнічні меншини становили 1/3 населення, в країну етнічно гомогенну. Влада Польської Народної Республіки провадила жорстку моноетнічну етнонаціональну політику, під гаслом «Польща для поляків». Разом з політикою асиміляції та переселень польська влада почала застосовувати політику обмеження і контрольованості діяльності суспільного та культурного життя національних меншин. У 1959 році Комісія **Центрального комітету** Польської об'єднаної робітничої партії у справах національностей прийняла постанову «Щодо подальшого розвитку культурно-освітньої роботи національних меншин у Польщі», де, зокрема, зазначалося, що «товариства національних меншин – це польські культурні організації. Вони реалізують лінію партії. Служать побудові соціалізму в Польщі, зміцнюючи морально-політичну єдність нашого суспільства» [5, С. 200]. Будь-яка діяльність представників національних меншин, що не була пов'язана з «лінією партії», вважалась агресивно націоналістичною та переслідувалась. Отож, усі національні меншини в соціалістичній Польщі були охоплені жорсткими моніторингом і контролем. Представники національних меншин лише за те, що

відкрито декларували свою національну належність, відчували негативне ставлення до себе з боку польського суспільства, яке проявлялось у всіх сферах суспільного життя. Наслідком такої політики стала великомасштабна асиміляція національних меншин у Польщі.

Після радикальних суспільно-політичних змін у 1989–1991 роках постала демократична Польська Республіка. Однак зміни, що відбувалися у польському суспільстві сильною мірою не відобразились на ставленні громадян польської національності до інших народів. Новостворена держава утримала статус моноетнічного краю. Засвідчили це і дані переписів населення, що проводились у 2002, 2011 роках. Згідно з даними Всенародного національного перепису населення і помешкань у Польщі 2002 року лише 1,2 % респондентів задекларувало непольську національність, ще 2 % не вказало своєї національності, а 96,7 % визнало польську національність [10]. Польща стала державою, про яку мріяли польські націонал-демократи кінця XIX – початку XX століття, – державою одного народу. Новий демократичний устрій, євроінтеграційні процеси все ж створили правові підвалини для забезпечення прав і основних свобод етнічних та національних меншин у Польщі. Засвідчили це Конституція Республіки Польща 1997 р., низка двосторонніх угод з сусідніми державами, що стосувались меншин, ратифікована Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Закон «Про національні та етнічні меншини, а також про регіональну мову». Законодавчо визнано 9 національних меншин (білоруську, чеську, литовську, німецьку, вірменську, російську, словацьку, українську та єврейську) та 4 етнічні меншини (караїмську, лемківську, ромську, татарську). Окремо Законом виділено регіональну кашубську мову [1].

Поряд із демократизацією, лібералізацією польського законодавства почалися повільні, але все ж поступові зміни, у ставленні польського суспільства до осіб іншої національності. Змінилася етнонаціональна політика, збільшилась відкритість самої держави до навколишнього світу, посилюються торговельні зв'язки та туристичний обмін, культурна та економічна глобалізація. Всі ці чинники послабили страхи польського суспільства стосовно інших народів.

Це засвідчили дані Польського центру дослідження суспільної думки, який у лютому 2013 року оприлюднив результати опитування «Ставлення поляків до інших народів». Опитування проводились протягом 20 років, щороку з 1993 року по 2013 рік (за винятком 1999 року). У дослідженні з'ясувалось ставлення поляків до 36 етнічних груп. Отже, до найулюбленіших поляками народів належать чехи (51 % симпатії), словаки (48 %), англійці (47 %), італійці (46 %) та іспанці (45 %). Найменш улюблені – роми (52 % декларації невдоволення) та румуни (41 %) [8]. Виокремимо лише результати, що стосуються народів, які представляють національні та етнічні меншини в Польщі. На жаль, поза увагою дослідження опинились вірмени, караїми, лемки та татари. Етнічні групи в таблиці розміщені відповідно до рівня невдоволення від найменшого до найбільшого.

Зміни невдоволення до окремих народів

Народи	Показання респондентів відповідно часу досліджень																		
	/93	/94	/95	/96	/97	/98	/99	/01	/02	/03	/04	/05	/06	/07	/08	/10	/11	/12	/13
	У відсотках																		
Чехи	28	32	25	22	19	22	18	15	15	18	14	22	14	15	12	9	12	11	13
Словаки	27	27	22	21	22	26	21	15	17	20	16	26	18	15	13	11	11	10	13
Литовці	43	43	33	31	30	34	29	24	24	26	21	31	24	22	17	15	19	23	25
Німці	53	45	38	31	30	39	39	36	31	38	34	38	33	39	32	28	27	24	28
Білоруси	47	49	53	50	46	48	50	40	36	44	37	51	39	34	26	23	26	26	31
Українці	65	66	63	60	60	59	58	49	48	51	34	50	42	39	31	29	33	32	33
Євреї	51	47	45	41	41	48	49	47	46	47	45	50	45	40	32	27	31	29	34
Росіяни	56	59	59	57	53	55	57	47	43	49	53	61	47	46	41	31	34	33	39
Роми (цигани)	–	75	73	70	71	69	64	56	60	61	56	65	58	59	51	47	49	50	52

З перспективи останніх 20 років можна говорити про істотне покращення ставлення поляків до інших народів. Позитивні зміни відnotовані перш за все, у ставленні до народів менш улюблених. Близько 2/5 респондентів виявили симпатію до німців (38 %), однак негативне

ставлення до цього народу відчувають 28 % поляків. Негативні результати щодо німців спричинені подіями та наслідками Другої світової війни. Тоді як економічна та політична стабільність Німеччини роблять її привабливою в очах поляків, що значно покращило і ставлення до представників цього народу (у 1993 році негативне ставлення до німців задекларували 53 % респондентів, а у 2013 році – лише 28 %). Скоріше позитивне, ніж негативне ставлення декларують поляки до литовців. Така двояка позиція пояснюється як історичними подіями (територіальні претензії та війни), так і сучасними реаліями (членство Литви у Європейському Союзі). Симпатія до українців та білорусів більш-менш така сама, як і невдоволення ними. Стигматизація Білорусі як авторитарного, відсталого режиму зміцнює упередження щодо білоруської національної меншини. Негативне ставлення відзначається стосовно євреїв (34 %), росіян (39 %). До найменш улюблених народів, котрі однозначно викликають більше невдоволення, ніж симпатії, належать румуни (41 % негативного ставлення) та роми (52 %).

Ставлення поляків до інших народів [8]

Народи (вказані відносно зменшення рівня симпатії)	Як би Пан (і) визначили своє ставлення до інших народів?			
	Симпатія	Байдужість	Невдоволення	Важко сказати
	Дані у відсотках %			
Чехи	51	29	13	7
Словаки	48	29	13	10
Німці	38	28	28	6
Литовці	32	32	25	11
Українці	31	28	33	8
Росіяни	31	24	39	6
Білоруси	30	29	31	10
Євреї	28	28	34	10
Роми (Цигани)	20	21	52	7

Досліджуючи ставлення до окремих народів, визначено дві групи народів: 1) найулюбленіші поляками народи; 2) народи, які користуються меншою симпатією, зокрема ті, котрі викликають почуття амбівалентне або частіше негативне, ніж позитивне. У першій групі опинилися зокрема чехи та словаки. На пограниччі двох груп – німці. Друга група охоплює такі народи, як: білоруси, українці, євреї, росіяни, роми. Причинами такого ставлення, очевидно, слід вважати нижчий рівень суспільно-економічного розвитку цих народів, ніж у Польщі (за винятком євреїв) та стійкі негативні стереотипи, що й надалі існують у польському суспільстві. Згідно з даними згаданого дослідження, можна стверджувати про наявність прихованої напруги, конфліктогенного потенціалу у відносинах між поляками та представниками етнічних спільнот другої групи. Ставлення поляків до окремих етнічних груп залежить від багатьох факторів. Однак відносини з національними та етнічними меншин, що проживають у Польщі, більшою мірою залежать від ставлення до спільного історичного минулого поляків і народів, котрі представлені меншинами. Проблема польського суспільства у тому, що як більшість, так і меншість не позбавлені історичних упереджень та стереотипів як нового, так і старого гатунку.

Особливу роль у польському націоналістичному дискурсі відіграє Друга світова війна та її наслідки, де поляки постають тільки як борці за незалежність та шляхетні жертви. У цьому контексті цікавим є дослідження «Друга світова війна у пам'яті польського суспільства», проведеного у 2009 році Pentor Research International на замовлення польського Музею Другої світової війни. Респондентів запитали, чи в їхніх сім'ях існують спогади про контакти з іншими народами під час Другої світової війни. Виявилось, що бар'єр подолали лише п'ять націй: німці, росіяни, євреї, українці та англійці. На запитання про характер цих спогадів, респонденти відповіли, що серед п'яти згаданих націй три трактуються ними як вороги: німці, росіяни та українці. У дослідженні вражає той факт, що однозначно негативні спогади пов'язані передовсім з українцями (63,8 %), а вже потім з німцями (62,6 %), а на третьому місці з росіянами (57 %) [4]. Власне, можна говорити про історичну дискримінацію згаданих трьох народів.

Поляки декларують, що погоджуються з тим, що уряд повинен підтримувати національні меншини у збереженні їхніх звичаїв та традицій. Згідно з опитуваннями Центру дослідження суспільної думки (CBOS) 2005 року «Національна ідентичність поляків та сприйняття національних та етнічних меншин у Польщі», 82 % поляків визнають право меншин на вивчення рідної мови в державних школах, однак 43 % респондентів не згодні з можливістю державного фінансування національних меншин з метою підтримання їхньої культури та традицій [9]. Польща законодавчо зобов'язалась охороняти та розвивати культуру та звичаї національних та етнічних меншин, однак ці декларації не завжди втілюються в життя. Поляки охоче висловлюються за підтримку меншин, однак не готові виділяти на таку діяльність конкретні кошти. Опитані негативно поставились до впровадження допоміжної мови меншин в адміністраціях (проти – 52 %), встановлення двомовних таблиць (проти – 63 %), звільнення комітетів національних меншин від обов'язкового 5 % бар'єру в масштабі країни у виборах до Сейму (проти – 57 %).

У 2011 році вперше в історії польських переписів громадянам була надана можливість чіткіше виразити свою національно-етнічну ідентифікацію та вказати подвійну етнічну приналежність. Цією можливістю скористалися 917 тис осіб, що становило 2,26 % всього населення Польщі [7]. Результати перепису виявили, що Польща і надалі залишається моноетнічною державою. Перепис 2011 року засвідчив також розвиток почуття етнічної ідентичності серед непольського населення, хоча здебільшого пов'язане воно з відчуттям одночасної належності до польської національності. Загалом населення лише польської національності – це 35 251 тис осіб, що становить 91,6 %. До того ж 834 тис осіб (2,17 %) заявили про свою подвійну ідентифікацію [7].

Національно-етнічна ідентифікація	Згідно з даними перепису 2002 р.	Згідно з даними перепису 2011 р.	Зменшення/ Збільшення
Білоруська	48 700	47 000	- 1 700
Чеська	386	3 000	+2 614
Литовська	5 639	7 900	+2 261
Німецька	152 900	109 000	- 43 900
Вірменська	262	4 000	+3 738
Російська	6 100	13 000	+6 900
Словацька	1 710	3 240	+1 530
Українська	31 000	48 000	+17 000
Єврейська	1 055	7 353	+6 298
Караїмська	43	346	+303
Лемківська	5 900	10 000	+ 4 100
Ромська	12 900	16 000	+3 100
Татарська	447	1 916	+1 449
Кашубська	5 100	228 000	+222 900

Причинами зменшення кількості німецької національної меншини, перш за все, слід вважати міграцію та старіння меншини, що у натуральний спосіб скоротили кількість представників німецької меншини. Своєю чергою, політичне та культурне задоволення потреб німецької громади, могло спричинити пасивність у середині меншини. Зменшення чисельності білоруської національної меншини у 2011 році спричинена прихованням власної ідентичності, через декларування польської національності та визнанням себе як поляк-православний. Даються взнаки також асиміляційні процеси в білоруській спільноті, що були пришвидшені міграцією з сільської місцевості до великих міст. Адже Підляшшя, де в проживає більшість представників білоруської меншини, є найбільш бідним регіоном Польщі. Як зазначає польський географ Флоріан Пліт, багато осіб не хоче ангажуватись у підляшський дискурс «білорус чи українець», вибираючи перш за все приналежність до православної спільноти. Релігійне визнання постає у цьому разі ідентифікацією етнічно-культурною [6].

Загалом збільшення національно-етнічної ідентичності у національному переписі Польщі 2011 року на фоні стійкої демографічної кризи в країні протягом останніх 20 років завдячує не натуральному приросту, а сприятливішому суспільно-політичному клімату у польському

суспільстві, покращенню ставлення громадян польської національності до представників національних та етнічних меншин. Брак знань у суспільстві про етнічні та національні меншини, їхні культурні особливості провадить лише до декларування толерантності, до появи ксенофобських настроїв та не сприяє етнічній ідентифікації непольського населення. Саме тому шляхами покращення етнополітичної ситуації, створення позитивної ідентичності меншин в Польщі повинні бути: формування відкритості польського суспільства, звільнення від стереотипів щодо національних чи етнічних меншин; запобігання етнічній автаркізації меншин, їхньої ізоляваності від довколишнього світу.

Етнонаціональна політика мусить ґрунтуватися на двох аспектах: збереженні культурної самобутності національних та етнічних меншин і забезпеченні як територіальної цілісності, так і загальної безпеки в країні. Польське суспільство повинно вчитись толерантності, однак меншини повинні поважати країну свого проживання, а більшості слід позбутися стереотипів, надмірної підозрливості та прийняти своєрідну амбівалентність вимог меншин. Адже, з одного боку, меншини вимагають забезпечити їм усі права, якими користується більшість, з іншого, всіляко підкреслюють свою відмінність. Власне цю двоякість необхідно прийняти та визнати на практиці.

Отже, після демократичних змін у Польщі на початку 1990-х років та створення етнонаціональної законодавчої бази представники національних та етнічних меншин отримали можливість вільно виявляти і демонструвати свою етнічну і культурну самобутність. Почав формуватись своєрідний етнокультурний простір польського суспільства. Однак, попри декларування діалогу між культурами, прийняття чималої кількості законодавчих актів в охороні прав національних та етнічних меншин, польське суспільство все ще не готове до їх повноцінного впровадження. Відповідальність за такий стан несе політичне керівництво країною, що здебільшого концентрує свою увагу на задоволенні потреб національних чи етнічних меншин, проте дуже мало робить для міжетнічної взаємодії і співпраці.

Можна стверджувати, що на формування національної та етнічної ідентифікації меншин у Польщі впливають головні такі фактори: моноетнічне польське середовище, негативний історичний досвід державного контролю діяльності меншин; дистанційне ставлення польського суспільства до непольського населення, негативні історичні упередження та стереотипи; демократизація державної політики у сфері національних та етнічних меншин; недосконалість впровадження законодавства, що стосується захисту прав та свобод національних та етнічних меншин; низький рівень знань польського суспільства про національні та етнічні меншини, особливості їхньої культури та звичаїв; суспільно-економічна ситуація вітчизни меншин закордоном; суспільно-політична ситуація в Польщі.

Загалом збільшення кількості національних та етнічних меншин в умовах стійкої демографічної кризи у Польщі вказує на покращення суспільно-політичного клімату для меншин. Тому можна прогнозувати повільне зростання кількості громадян Польщі з непольською ідентичністю, що актуалізує подальші наукові дослідження цієї проблематики. У Польщі немає відкритих етнічних конфліктів, однак у суспільстві існують упередження і акти дискримінації меншин. Якщо проблеми існують за такої малої кількості представників національних та етнічних меншин, то слід очікувати їх зростання разом із напливом нових іммігрантів. Польща, зміцнюючись економічно та одночасно старіючи, стає привабливим краєм для іммігрантів. Державні інституції Польщі неминує у недалекому майбутньому постануть перед новими викликами, тому польському суспільству варто надавати більшої уваги толерантності, мистецтву міжкультурного шанування, діалогу і співпраці. Мультикультурна політика ставиться сьогодні під сумнів, проте існування різних етносів у державі є доконаним фактом, і забезпечення безконфліктного співіснування різних етнічних груп є необхідною потребою.

1. Закон Україна «Про національні та етнічні меншини а також про регіональну мову» від 6 січня 2005 р. [Електронний ресурс] // *Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*. – 2005. – Режим доступу: <http://mnjejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/prawo/ustawa-o-mnjejszosciac/tlumaczenia/6490,Tlumaczenia-Ustawy-o-mnjejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-region>.

- html 1. 2. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис на здобуття наук. ступеня док. політ. наук: спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнодержавознавство» / М.І. Обушний; Національна Академія наук України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – 34, [1] с., вкл. обл.: іл. – Бібліогр.: С. 32–34.
3. Dziadul J. Czy istnieje już narodowość śląska? Racje nacji / J. Dziadul // *Polityka. pl, Społeczeństwo*. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polityka.pl/spoleczenstwo/artykuly/1523579,1,czy-istnieje-juz-narodowosc-slaska.read#ixzz2ndJQOAm>.
4. Druga wojna światowa w pamięci współczesnego społeczeństwa polskiego // *dla Muzeum II Wojny Światowej przez Pentor Research International Muzeum/Pentor*. – 21.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.muzeum1939.pl/object.php/act/sho/oid/71f53714bd112604a8bea92821d314e2>.
5. Mironowicz E. 2000, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok. 6. Plit F., 2008, *Województwo podlaskie – region pogranicza*, [w:] Świątek D., Bednarek M., Siłka P. (red.), *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka*, Dokumentacja Geograficzna, 36, Warszawa, s. 7–14.
7. Przynależność narodowo-etniczna ludności – wyniki spisu ludności i mieszkań 2011 r. // *Główny Urząd Statystyczny*. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13882_PLK_HTML.htm;
8. Stosunek Polaków do innych narodów // *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) – Warszawa – luty 2003*. – BS/12/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_012_13.PDF.
9. Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Komunikat z badań // *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) – Warszawa – maj 2005*. – BS/84/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_084_05.PDF.
10. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu // *Główny Urząd Statystyczny*. – 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/gus/8185_PLK_HTML.htm.